

Erkölcsei siker és/vagy anyagi haszon?

A tiszzaeszlári per jelentősége Eötvös Károly életművének értékelésében*

*Bevezetés:
Eötvös Károly „életregénye”*

Eötvös Károly életének és írásainak tanulmányozása során igen hamar világos lett számomra: Eötvösről sem életében, sem a halálát (1916) követő kicsivel több mint száz év során nem készült életrajzi monográfia. A munkásságáról szóló egyetlen önálló tudományos-ismeretterjesztő igényű kötet – amely nem alkalmi emlékkönyv vagy tanulmánygyűjtemény – mindössze negyvenhat oldal.¹ Némileg meglepő viszont, hogy van „Eötvös-életregény”: Gerencsér Miklós *A gyűlölet ellenfele* című könyve, amely a Móra Könyvkiadó „Nagy Emberek Élete” sorozatában jelent meg 1970-ben.² Ez az ifjúságnak szánt olvasmányos könyv azonban nem cselekményesíti Eötvös egész életét, nem mutatja be munkásságának minden aspektusát – újságírói munkálkodását, politikai működését, ügyvédi karrierjét, irodalmi sikereit –, csupán a tiszzaeszlári per krónikájára fókuszál. A regény időspektrumát a vérvád előzményei (Eötvös harcai az országgyűlésben, az antiszemitizmus megerősödése), az 1882–83-ban lezajlott s a könyvben részletesen bemutatott per, valamint utolsó momentumként Eötvösnek és Károlyi Gábornak az idős Kossuthnál tett torinói látogatása (1893) képezik, egy esszészzerű életrajzi utószóval kiegészítve.

Gerencsér könyve, azon túl, hogy a korabeli hivatalos szocialista történelemképhez fazonírozva önfeláldozó humanistaként, amolyan „proto-antifasiszta” hősként³

---

* A kutatás megvalósulását a Technológiai Minisztérium és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap 2020–21-es Új Nemzeti Kiválóság Programjának (ÚNKP) szakmai támogatása segítette („Felsőoktatási Doktori Hallgatói Kutatói Ösztöndíj”, ÚNKP-20-3). Egyedi azonosító: ÚNKP-20-3-I-PTE-539. (Hálával tartozom a pécsi Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékén működő *Klasszikus Műhely* tagjainak a szöveggel kapcsolatos értékes tanácsaikért. Külön köszönet illeti Owaimer Oliver barátomat a tanulmány első változatának tüzetes elolvasásáért, valamint gondolatmenetemet kiegészítő nagyszerű ötleteiért, fölvetéseiért.)

¹ HERCZEGH Matild, *Eötvös Károly*, Bp., [szerzői], 1928. A kötet tartalmazza Eötvös rövid életrajzát, két fejezetben foglalkozik irodalmi munkáinak és írói egyéniségének értékelésével, valamint egy egészen részletes bibliográfia is található benne.

² GERENCSÉR Miklós, *A gyűlölet ellenfele: Regény Eötvös Károlyról*, Bp., Móra, 1970.

³ Erre utal a kötet címe is, a fülszövegben pedig ez olvasható: „A nagy író és politikus életének ezt a legdrámaibb szakaszát dolgozta fel a szerző az ifjúság számára, azt, hogyan vállalkozott egy nagy ember a felvilágosultság és tárgyilagosság parancsára, saját közéleti tekintélyének, népszerűségének kockáztatásával is az igazság védelmére.” Eötvös effajta karakterizálását tükrözi többek között: LUKÁCSY Sándor, *Eötvös Károly helye irodalmunkban* = EÖTVÖS Károly, *Megakad a vármegye: Elbeszélések*, Bp., Szépirodalmi, 1952, 5–34; GERGELY Gergely, *Eötvös Károly (1842–1916) = A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, szerk. SÓTÉR István, Bp., Akadémiai, 1965, 923–926.

állítja az olvasó elé Eötvös Károly alakját, arra is rámutat, hogy Eötvös életének és munkásságának értékelésében *centrális* helyet foglal el a tiszzaeszlári perben való részvétele. Pályájának az a momentuma, hogy elvállalta a tiszzaeszlári cselédlány, Solymosi Eszter rituális meggyilkolásával vádolt zsidók védelmét, s azt sikerre is vitte. A következőkben amellet kívánok érvelni, hogy a pernek nem csupán az életrajz narrativizálásában és Eötvös arcképének hatásos megalkotásában volt nagy jelentősége. Nemcsak Eötvös megelőző és azt követő politikai pályafutásának elbeszélhetőségére volt hatással a tiszzaeszlári per „aurája”, hanem részben *irodalmi értékelését* – munkáinak korabeli fogadtatását, kritikai megítélését, valamint Eötvös írói sikerének mérlegre helyezését – is befolyásolta. Elemzésemben nem foglalkozom a tiszzaeszlári vérvád és az azt követő bűnper szoros értelemben vett történetével, politikai eszmétörténeti, társadalomtörténeti vonatkozásaival, valamint Eötvös ügyvédi szerepvállalásának specifikusan jogi-jogtörténeti kérdéseivel,⁴ ahogy a per átfoghatatlan sajtóvisszhangját sem tárgyalom. Ehelyett az életmű és az Eötvösről szóló recepció olyan elemeként kezelem,⁵ amely határozottan kirajzolja a szerző általános megítélésének karakterisztikus sarokköveit, és valamelyest irodalomtörténeti pozicionálásának problémáit is, különösen az *erkölcsi siker–anyagi haszon*, a *népszerűség–népszerűtlenség* és az *ideológiai tartalom–művészi megformálás* oppozíciói mentén. Forrásaimul részben az Eötvös védőügyvédi működését bíráló szerzők (Ágoston János, Verhovay Gyula, Bary József) írásai, részben az íróról és közéleti emberről szóló visszaemlékezések szolgálnak, valamint Eötvös *A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége* (1904)⁶ című művét is elemzem mint a per írásos „emlékezetét”, és mint az írói életmű egészét legérzékletesebben megvilágító, jelentős munkát.

A tiszzaeszlári per Eötvös munkásságában és recepciójában

1. „Főszaktervédő” és „népszerű ember”: a per reprezentációja az Eötvösről szóló írásokban

Tiszzaeszlár históriája némileg elhalványítja ezt a képet, de Eötvös Károly már az 1882–83-as pert megelőzően is közismert és ellentmondásos személyiség volt. Megítélése

⁴ A perről politikai eszmétörténeti vonatkozásban lásd GYURGYÁK János, *A zsidókérdés Magyarországon: Politikai eszmétörténet*, Bp., Osiris, 2001, 55–61, 282–286, 314–350; társadalomtörténeti nézőpontból: KÖVÉR György, *A tiszzaeszlári dráma: Társadalomtörténeti látószögek*, Bp., Osiris, 2011; jogi szempontból: BLUTMAN László, *A rejtélyes tiszzaeszlári per*, Bp., Osiris, 2017.

⁵ Jörn Rüsen terminusával élve „Tiszzaeszlár” nem csupán a magyar történelemben – s azon belül a magyarországi antiszemitizmus történetében – működik egyfajta *narratív abbreviatúraként*, vagyis egy hosszabb eseménysor komplex jelentésbázisát egyetlen szóba sűrítő kifejezésként, hanem az Eötvös-életműben s annak értelmezéseiben is. A fogalomról magyar nyelven lásd NIEDERMÜLLER Péter, *A nacionalizmus kulturális logikája a poszt szocializmusban*, Századvég, 2000/tavaszi, 91–109, különösen: 106–107.

⁶ Az általam használt kiadás: EÖTVÖS Károly, *A nagy per, mely ezer éve folyik, s még sincs vége*, I–II., kiad. SZALONTAY Mihály, Bp., Szépirodalmi, 1968. (A továbbiakban a főszövegben is: *A nagy per*.)

a sikerre vitt védelem, a felmentő ítélet törvényerőre emelkedése után is igen változékony maradt. Csak részben kapcsolódik alakjának és írói sikerének megítéléséhez, de tudvalévő, hogy életében háromszor is vívott pisztolypárbajt (1879, 1886, 1894) – legelső alkalommal egykori függetlenségi párttársa, a későbbi antiszemita párti képviselő, Verhovay Gyula ellen állt ki⁷ –, illetve politikai irányváltásai is közismertek. 1872 és 1875 között Veszprémben Deák-párti programmal volt képviselő, s ez idő tájt a Pesti Napló vezércikkírójaként tevékenykedett, ám pártjának a Balközép Párttal való a fúzióját követően kilépett onnan. 1878-tól már ellenzékben, a Függetlenségi és 48-as Párt színeiben politizál, s a párt lapjának, az Egyetértésnek a főmunkatársa. E politikai alakulathoz sokáig hű marad: 1878 és 1893 között összesen négy cikluson át képviselő a veszprémi és a nagykőrösi kerületekben. Emellett egy rövid ideig (1892–93) vezetője is volt pártjának, de 1893-ban egyházpolitikai beszéde miatt kialakult konfliktusai okán számos képviselőtársával együtt kilépett, majd rövidesen megalapította az Országos Függetlenségi Pártot. 1895-től azonban újra csatlakozott előző pártjához, 1896-tól újfent képviselő lett Nagykőrösön, ugyanakkor 1899-ben – irodalmi tevékenységének előtérbe kerülése idején – megint csak kilépett, bár az Egyetértésnek munkatársa, majd 1902-től szerkesztője maradt. 1904-ben a Bánffy Dezső-féle Új Pártba lépett be (ekkor még szerzett mandátumot Nagykőrösön, majd Erzsébetvárosban), 1910-től pedig a Nemzeti Munkapártnak volt a tagja, de – ahogy rövid életrajzában olvashatjuk – ez a „politikai páfördulás végleg népszerűtlenné tette. Az Erzsébetvárosban ismét jelölték, de megbukott a választáson. Ezzel eltűnt a politika és a közélet színteréről”.⁸

Nem véletlen, hogy Mikszáth Kálmán már 1882 novemberében ekképp írt Eötvösről mint a vérvádban érintett zsidók frissen fölkerült védőügyvédjéről a Pesti Hírlap hasábjain: „Vajon neki bók-e, ha azt mondom, hogy ő a legokosabb ember az országban, vagy pedig az országnak nagy dehonesztáció? Sem az egyik, sem a másik. Hanem nagy bók a zsidóknak, akik annyi szájas prókátor közül ki tudták választani maguknak. A mi Eötvösünk éppen olyan, mint Jókainak valamelyik regényhőse, *tud az mindent s kitelik tőle minden*.”⁹ Kevesebb mint egy évvel később, még a nyíregyházi tárgyalás tudósítójaként így fogalmazott: „hihetetlen, hogy oly rövid idő alatt annyi hivatalban mindig ő maga lett volna a maga bőrében. S ez még mind nem elég. A sok pozíciója közt, amelyre emlékezünk, van még egy, amit *leg hamarabb elfelejtettünk*. Tudniillik, hogy *népszerű ember* volt valamikor.”¹⁰ Egy 1888-as parlamenti karcolatában pedig ekképp jellemezte: „Mint a Fiáth főispán lelke, mely éjjelenként Veszprém és Budapest közt bolyong, úgy jár Eötvös örökké a népszerűség és gyűlölet két cölöpe

⁷ TÓTH Jánosné, *Eötvös Károly bibliográfia*, szerk. MADARÁSZNÉ SZAKMÁRY Katalin, Veszprém, Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 1987, 25–27.

⁸ *Uo.*, 30.

⁹ MIKSZÁTH Kálmán, *A mi Eötvös Károlyunk = Eötvös Károly 1842–1916*, szerk. ALEXA Károly, Veszprém, Vár Ucca Tizenhét, 1996/1, 37. (kiemelés tőlem)

¹⁰ MIKSZÁTH Kálmán, *Nyíregyházi képek = Eötvös Károly, i. m.*, 42. (kiemelés tőlem)

közt. Mire saktervédői voltát feledtette – most újra a Doda-ügybe keveredett” – utalván arra, hogy Eötvös az idő tájt épp a „nemzetiségi izgatással” megvádolt román politikus, Traján Doda volt határőr tábornok védelmét vállalta el.¹¹

Eötvös „hittel” tehát – mint képviselőtársa, Mikszáth Kálmán (alapvetően meleg hangon, szeretetteljes tónusban írt) cikkeiből látható – nem elsősorban és önmagában a tisztaeszlári per rontotta, nem csak ennek volt köszönhető változó megítélése. Személyiségének ellentmondásossága a róla szóló későbbi – főként írói működését méltató – visszaemlékezésekben, esszékben is szembetűnő. Hiszen a Thury Zoltántól,¹² Benedek Elektől,¹³ Bródy Sándortól,¹⁴ Kosztolányitól¹⁵ és Csáth Gézától¹⁶ származó lelkes, már-már rajongó hangvételű Eötvös-portrékban felsorakoztatott pozitív karakterjegyek, értéktelített motívumok mellett (törzsökös magyarság, kifogyhatatlan elbeszélőkedy, bölcsesség, ízes magyar nyelv, jó kedély stb.) igen sok csípős kritikát olvashatunk Eötvös Károlyról. Ady szerint Eötvös „a régi magyar táblabíró világ érdekes őszállatja, s ő már mint ember is elaggott”,¹⁷ Herczegh Matild túlzott „hazafias elfogultságáról” írt,¹⁸ Hermann Ottó és Révay Mór hiú és makacs jellemként láttata,¹⁹

¹¹ VESZTRÓCZY Zsolt, *A Vajda alakja Mikszáth írásaiban = Két évforduló között: Eötvös Károly-tanulmányok*, szerk. PRAZNOVSZKY Mihály, Veszprém [magánkiadás], 2017, 25–26. A Doda-ügyről lásd KEMÉNY G. Gábor, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867–1892)*, Bp., Tankönyvkiadó, 1952, I, 740–769.

¹² „Ezen a héten megint olvastam tőle valamit, ami bámulatba ejtett. Ötven-hatvan sorban csodálatosan tisztán, finoman, valósággal kikristályosodott érzéssel mondja el, hogy miért nem fogja soha befejezni Gyulai Pál a *Romhányit*. Így látni csak ő tud. [...] Könnyen megeshetik, hogy igen nagyokat mondok. De azok közé tartozom, akiket Eötvös Károly megbabonázott.” THURY Zoltán, *Eötvös Károly* [1900] = *Eötvös Károly, i. m.*, 52.

¹³ „Előttem [...] *Eötvös Károlynak kétkötetes könyve: Utazás a Balaton körül*. [...] Ennek a könyvnek minden sorából a magyar lélek beszél hozzám. A tiszta, cicomázatlan magyar lélek. Nyelve, lelke, az ideális magyar nyelv és lélek. [...] Művész ő, ki nem járt semmiféle iskolába, s im’ a legnagyobb művész közöttünk.” BENEDEK Elek, *Eötvös Károly* [1900] = *Uo.*, 59.

¹⁴ „[N]emcsak hogy nem unom, hanem mind erősebben és fantasztikusabban hat reám ez a mesebeli alak, ez a százszemű Homér, aki egy kávéház nagy achát asztala mellett [...] mind csak mondja a maga magyar történeteit, honi bölcsességeit, nemzeti igazságait.” BRÓDY Sándor, *Eötvös Károlyról* [1900] = *Uo.*, 93.

¹⁵ „Eötvös Károly egy darab magyarság, egy darab történelem, egy darab múlt, a nemesi kúriák hervatag fuvalma, s az új kor lehelete, aranyló humor, s politikai bátorság, kedély s hősiesség, dohogó tréfakedv, s gyengéd, szemérmes andalgó költészet.” KOSZTOLÁNYI Dezső, *Eötvös Károly* [1916] = *Uo.*, 85.

¹⁶ „Eötvös igenis istenáldotta zseni volt. Alkotásai több mint tehetséges művek. Pazarul gazdag érzésvilágú, igen józan látású, erős logikájú, zseniálisan magyar gondolkodású ember, aki munkáiban teljesen és tökéletesen ki tudta fejezni és ki is fejezte önmagát. Egyénisége nem lett volna gazdagabb, érdekesebb, ha tanultabb, csiszoltabb, a nyugati formákhoz alkalmazkodóbb lett volna.” CSÁTH Géza, *Egy Jókai-regény analízise (részlet)* [1917] = *Uo.*, 83.

¹⁷ ADY Endre, *Sokallják az éhbért* [1910] = *Uo.*, 54.

¹⁸ HERCZEGH, *i. m.*, 35.

¹⁹ HERMANN Ottó, *Eötvös Károly, az író* [1915] = *Eötvös Károly, i. m.*, 76–78; RÉVAY Mór János, *Eötvös Károly* [1920] = *Uo.*, 99–106.

Bíró Lajos, Kunfi Zsigmond és Nagy Endre írásaiban pedig elpazarolt tehetségként,²⁰ kifejezetten maradi, csőlátású, anti-intellektuális egyénként,²¹ hovatovább „túlbecsült és [...] felette káros hatású” közéleti alakként jelent meg.²²

Jól látható emellett az is, hogy részben ugyanerre az ambivalens arcképre építették retorikájukat azok a „közéleti vádiratok”, amelyek Eötvösnek a tiszzaeszlári perben vállalt szerepét – antiszemita pozícióból – bírálták. Az első ilyen munka, Ágoston János, csalári birtokos és egykori jószágigazgató *Le az álczával!* című röpirata²³ nem sokkal a felmentő ítélet megszületését követően, 1884-ben jelent meg. A kötet, melynek szerzője ugyan nem volt érintett a tiszzaeszlári perben, de könyvét a „védők, választók, s különösen a peres felek figyelmébe ajánlja”, illetve saját magát „a hirhedt saktervédő egyik áldozataként” aposztrofálja,²⁴ Eötvös Károly másokat eltipró, erkölcsstelen életvitelét, haszonleső magatartását volt hivatott leleplezni.²⁵ A történet jóval a per előtt indul: a könyv szerint 1879 augusztusában, egy pesti találkozásuk alkalmával Eötvös – korábbi ismeretségük okán – akut kölcsönt (3200 forintot) folyósított egy három hónapra szóló váltó kiállításával a szorult anyagi helyzetben lévő Ágoston Jánosnak, aki emiatt – biztosítandó a váltó kiegyenlítésére irányuló szándékát – zálogosította is birtokait, Eötvössel egyetértésben. A megállapodásuktól eltérően azonban már kevesebb, mint egy hónap múlva, 1879. szeptember 6-án megjelent birtokán a végrehajtó, lefoglalván Eötvös nevében az adós minden ingóságát. Az innen induló konfliktus, amely további zálogosításokkal, tranzakciókkal, törvényszéki folyamodványokkal, Ágoston és Eötvös közötti levél- és szóváltásokkal, majd Eötvös (eredménytelen) beperlésével folytatódott, voltaképp egy gátlástalan uzsorásként mutatta be Eötvös Károlyt, akinek úgy az ügyvédi munkálkodását, mint politikai-közéleti ambícióit kizárólag anyagi megfontolások

²⁰ „A magyar génius elindult valahonnan Dunántúlról, de elindulhatott volna Dunáninnenről is. [...] Budapesten sörházaknak és kluboknak a füstje és szennye rakódik rá, és bár a szürke réteg alól kiviláglik néha a tündöklése, abból, aki Európának világíthatott volna, mint magyar fárosz, lesz a budapesti közönség legkedvesebb bohóca.” BÍRÓ Lajos, *Halotti beszéd: Egy magyar zseni temetése* [1916] = *Uo.*, 81–82.

²¹ „Egy Esterházy herceg, aki az ánglus lorddal fogadott, hogy több a juhászcutyája, mint annak a juha, a főszolgabíró, aki az odavetődött német botanikusnak lehúzatta a nadrágját és huszonötöt veretett rá – legendakörének tündöklő alakjai voltak. [...] Kedvenc szavajárása volt ez is: »Huszonötöt neki!« Hirdette, hogy néhány jó régivágású megyei hajdúval és néhány köteg mogyorópálcával egy nap alatt elintézné a szocializmust.” NAGY Endre, *Arckép Eötvös Károlyról* [1930] = *Uo.*, 126.

²² KUNFI Zsigmond, *Eötvös Károly és a magyar műveltség* [1904] = *Uo.*, 63–64. A cikk eredetileg a Huszadik Században jelent meg, az idézett részlet a szöveg szerkesztői jegyzetében olvasható.

²³ ÁGOSTON János, *Le az álczával! Adatok Eötvös Károly hirhedt saktervédő életrajzához*, Bp., [szerzői], 1884.

²⁴ *Uo.*, 1–2.

²⁵ „Én, a ki megfosztva, megrabolva vagyok családommal együtt mindenemtől, Eötvös által; én kell kezdjem a harcot [...], hogy lássa a világ, én törvényesen, jogosan cselekszem. De egyszersmind lássa az a világ, ki az a saktervédő, ki az a híres jogász, ki az a *nyiltbecsület*, ki az a kifogástalan jellem, általában ki az az Eötvös Károly? [...] És továbbá tudja meg, ne csak az a mívelt világ, de tudja meg a zsidóság is, ki volt az a keresztény, ki bérért az ők védelmükre birt menni. Keresztény igaz, de ki a keresztet csak a mellen látja.” *Uo.*, 4–5. (kiemelés az eredetiben)

vezérlik, s döntéseit csakis a haszonszerzés motiválja. Beszédese, hogy már a mű kilencedik oldalán egy regénybe illő fenyegetési jelenet olvasható. Miután a 3200 forintos tartozás kamatostul való visszafizetésében (látszólag) kibékült a két fél, Eötvös *követeli* Ágostontól, hogy az adjon neki ügyvédi megbízást egy másik bírósági ügye (a báró Baldácsy Antallal szembeni anyagi követelése) képviselőjére:

Erről én hallani sem akartam, s kereken megtagadtam, azonban ő ezen merész tagadásomra magát sértve érezvén, határt nem ismerő, és a legválogatottabb durvaságokkal újra megtámadott, s annak kiadására kényszerített. Az ajtót rám zárva ezeket mondá: „Addig innen ki nem megyek, míg a meghatalmazást alá nem írom.” S föl nyitá Wertheim szekrényét, abba a papírok között egy revolvért forgatott meg, mit ugyan ki nem vett, sem rám nem szegezett, az igaz. Mig végre kijelenté, hogy ő befolyásánál fogva képes lesz minden követelésemet, mind pedig az ő neki engedményezett összeget mielőbb behajtani, és keresztül vinni a hagyatéki tömeg ellen, miután a hagyatéki gondnok Visontai Kovács Lászlóval, a legszorosabb baráti viszonyban van, de a bíróságoknál is befolyása lévén, tehát ott is az ügyet előbb fogja elintézni.²⁶

A „kikényszerített” megbízatásból – a könyv elbeszélése szerint – természetesen Eötvös húzott hasznot, míg Ágoston János osztályrésze a végeláthatatlan pereskedés, az elkeseredett (és hasztalan) adminisztratív küzdelem maradt. Ma már szinte lehetetlen megállapítani, hogy a precíz iratmelléklettel zavarba ejtően alátámasztott röpirat vádjai – miszerint Eötvös korrupt uzsorás, aki kihasználja ügyvédi irodájának klienseit, s teszi mindezt a részrehajló magyar igazságszolgáltatás asszisztálásával – mennyire voltak megalapozottak. Az 1986-os *Eötvös-bibliográfia* alapján nincs nyoma az Eötvösről szóló írásokban a mű hatásának, illetve maga Eötvös sem reagált közvetlenül a szerző vádjaira, sem publicisztikában, sem *A nagy perben*. A *Le az álczával!* érdekessége leginkább az, hogy bár a „saktervédő” megnevezés következetes használata a korszakban megerősödő antiszemita beszédmód szótárához közelíti a művet, *nem* kifejezetten amint bírálja Eötvöst, hogy elvállalta a védőügyvéd szerepét a tizsaeszlári perben, hanem *általánosságban* olyan erkölcstelen, vesztegető-zsaroló érdekemberként láttatja őt, aki a perbe fogott, segítségre szoruló zsidók ügyét is kizárólag anyagi haszonszerzésre fordítja, visszaélve azok bizalmával. A könyv zárszava tulajdonképpen a mindenkori „alperesekhez” szól, azokhoz a csoportokhoz, akiknek baja származhat az Eötvössel való cimborálásból:

És most, midőn fájdalom, hűen lerajzolám az emberi szörnyet, kit Eötvös Károlynak hívnak; most midőn ismered életét és egy tettét bár, de tudod hogy mások nyomorán gazdagodott meg, nem vonod kétségbe, hogy ő a legnagyobb nyomorult!...

²⁶ Uo., 9. (kiemelés az eredetiben)

Te peres fél! Ha van valakid kitől 2 krajczár követelésed van, bizd Eötvösre. A 2 krajczár követelésért te előbb, oda fogod adni utolsó ingedet!...

Te választó polgár! Légy keresztény vagy zsidó, add szavazatod Eötvösre, ha gyarapítani akarod azok számát, kik gonosz tetteik megvédésére használják az immunitást!...

Te lovagias gentleman! Onts vért Eötvösért, megérdemli; ő a leglovagiasabb maszk, kiről ha lehull az álarcz, csak hóhérrel állhat szemben.

És te dédelgetett zsidó! Tudd meg ki az a kifogástalan jellem, a lángeszű keresztény jogász, ki, védelmedre ment: Eötvös Károly! És ha megértetted most már e nevet, tudd meg, hogy e névvel a legnagyobb átkot mondottad ki!²⁷

Egészen hasonló retorikát érvényesít Eötvös egykori párttársának, s későbbi politikai ellenfelének, Verhovay Gyulának *Az ország urai* (1890) című, sokkal nyíltabban antiszemita irányultságú munkája.²⁸ A tiszaszéplői per történetének és politikai kontextusának antiszemita nézőpontú értelmezésén túl a könyv egy helyütt igen plasztikus bemutatását adja Eötvös alakjának. Az igazságszolgáltatás és a politikai hatalom összefonódásának démoni gépezetét elemezvén rémlik föl benne egy sikkasztási ügy eltussolása:

Mily arcátlanul tussolták el nem régen is egy dúsgazdag család sarjának a bűntényét. Negyvenezer forintot sikkasztott vadonatúj ezresekben. A károsult pénzintézet megtette a följelentést. Nyomára jöttek, hogy egy megbélyegzett tőkepénzesnek a palántája, méltó sarja a mákvirágok üvegházának, sikkasztotta el a pénzt.

És mi történt? [...] „Eszesen és élelmesen” fogtak a „tisztázáshoz”. Beállítottak Eötvös Károlyhoz, nem az ügyvédhez, ki legjobb tehetsége és a szónoklat varázsa által hat, hanem ahhoz az Eötvös Károlyhoz, a ki megbecsülhetetlen, mikor nagy mennyiségben bocsátják rendelkezésére az „ellenállhatatlan érveket”. Ilyenkor, mint a *kipróbált orgazda*, senki nálánál jobban nem tudja, hol mennyit kell letétbe helyezni az „ellenállhatatlan érvekből. *Ismeri a zörgést, tudja az alagutakat, a búvóhelyeket, a zsványfészkeket, a tolvajpiacot, érti nyelvöket, ismeri gyöngéiket és bűneiket, megalkudhat velök*: ilyen az újkori *czimboraság* az igazságszolgáltatás terén. Oly takarosán lefülelték ez ügyben is az igazságot, mint valahol a Kongo táján, a hol *az erősebb fölfalja a gyöngébet*. Még csak zárat sem törtek, rablóhadjáratot sem indítottak, mint az eszlári

²⁷ Uo., 93–94. Bár minden bizonnyal ebben a per hatalmas sajtóvisszhangjának lehetett szerepe, Ágoston Jánosnak annyiban igaza lett, hogy a választók időlegesen elfordultak Eötvöstől: 1884-ben több választókerület is jelölte, de nem jutott mandátumhoz. Legközelebb 1887-ben választották meg újra Nagykörs országgyűlési képviselőjének. Lásd TÓTH, *i. m.*, 26.

²⁸ VERHOVAY Gyula, *Az ország urai*, Bp., Buschmann F. könyvnyomdája, 1890.

pernél, hanem egyszerűen mellé osontak, és kilopták mind a két szemét, hogy ne lásson; bedugták mind a két fülét, hogy ne halljon.

Egyszerűen ment a dolog. Eötvös Károly beállított a meglöpött bankhoz, leszámolt negyven darab ezerest, ugyanannyit, a mennyivel kliensének fia megugrott, s aztán elmondotta, hogy a fiú megbánta tettét, visszahozta az ezreket, s ím ő átadja, de kiköti, hogy a följelentést elejtsék. Hogyne ejtették volna el!²⁹

Különböző vérmérséklettel és intellektuális nívón, de hasonló kép bontakozik ki Eötvösről a tiszaezlári pert „vádbarát, antiszemita irányból”³⁰ értékelő Ónody Géza, Bary József és Marschalkó Lajos vonatkozó műveiben is.³¹ S bár távol állt tőle a vérvádhívők antiszemita beszédmódja és indulata, *A tiszaezlári Solymosi Esztert* (1931) író Krúdy Gyula is beemeli regényébe – humoros-ironikus formában – Eötvös anyagi érdekeltségének vélelmét:

Így beszélt Friedmann Bernát a bíróság előtt a vádlottak dolgáról, sokszor megkönnyeztetve a hallgatóságot érzelmes hangjával. Csak a beszéde végén mondta meg a zsidóknak is a magáét.

– Igaztalan az a felfogás, mintha az egész zsidóság a vádlottakkal azonosítaná magát, mert valójában a zsidóság nem tette tizedrészét sem annak, amit példának okáért a reformátusok tettek volna, ha egy egész református község ellen hitöket sértő ily természetű vádakot emeltek volna, és ily elbánást követtek volna el a katolikusok.

– Ha egynéhány úriember, ki midőn más szerencsétlenségüek felsegítéséről van szó, sem szokta megtagadni az adakozást, megsajnálja a hitük miatt üldözötteket, s gondoskodik arról, hogy megfelelő védelemben részesüljenek, ez éppen nem az összes zsidóság ténye...

*Eötvös Károly köhintett ekkor, mert nem szerette, ha a tárgyalás folyamán a védőügyvédekkel szemben a mindenható „pénzt” emlegették. Maradjunk csak Salamon Ha-Lévi fiánál, Izsáknál, a 17. században.*³²

Némileg elvonatkoztatva a per konkrét szituációjától, sejthető, hogy az ügyvédi munkával, s különösen az ügyvéd anyagi érdekeltségével kapcsolatos negatív képzeteknek nem csupán Eötvös megosztó személyisége és korabeli változó megítélése lehetett a forrása. E sok szempontból különböző szövegek – az antiszemita röpiratok és az Eötvössel kapcsolatos egyéb írások – összecsengő retorikájának minden bizonnyal köze

²⁹ Uo., 178–179. (kiemelés tőlem)

³⁰ Lásd BLUTMAN, *i. m.*, 77–99.

³¹ ÓNODY Géza, *Tisza-Eszlár a multban és jelenben*, Bp., Bartalits, 1883; BARY József, *A tiszaezlári bűnper: Bary József vizsgálóbíró emlékiratai* [1912], Bp., Kir. M. Egyetemi Nyomda, 1933; MARSCHALKÓ Lajos, *Tiszaezlár: A magyar fajvédelem hőskora*, Debrecen, Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat, 1943.

³² KRÚDY Gyula, *A tiszaezlári Solymosi Eszter* [1931], Bp., Magvető, 1977, 513–514. (kiemelés tőlem)

lehet egy általános társadalmi sztereotípiához: a furfangos, kapzsi ügyvéd alakjának negatív reprezentációjához, melynek a szépirodalomban is igen régóta megvannak a nyomai. Az ismeretlen 15. századi francia drámaírótól származó *Pathelin mester* című (saját korában igen népszerű, majd a 18–19. században újra fölfedezett) színmű kissé távoli világirodalmi példáján túl³³ a dörzsölt prókátor alakja föllelhető a 18. századi magyar közköltészet anyagában is,³⁴ illetve közelebbi párhuzamként Eötvös József *A falu jegyzője* (1845) című regényének Macskaházy Ádámjára,³⁵ vagy Jókai és Mikszáth egy-egy regényalakjára is utalhatunk.³⁶ Az egyházi/vármegyei adminisztráció részéről a parasztsággal, a falusi lakossággal kontaktusba lépő írástudó, illetve a hosszadalmas birtokperekből hasznot húzó jogvégzett hivatalnok negatív toposzát, melynek nyomai a modern ügyvédi szakma megítélésén is érezhetőek, minden bizonnyal Eötvös Károly is jól ismerte. *A nagy perben* a következőképp fogalmaz az ügyvédi hivatás alacsony megbecsültsége (és méltatlan díjazása) kapcsán: „Minden művelt társadalomnak ezer ötlete, példabeszéde, élce és adomája van az ügyvédek ellen. A nép képzelete úgy bánik az ügyvéddel, mint a *mostohával* vagy mint az *anyóssal*.”³⁷ Noha más, a személye és védőügyvédi ténykedése ellen irányuló váddal egyáltalán nem foglalkozik, az anyagi érdekeltség visszatérő problematikáját, s az imént jellemzett kulturális sztereotípiát többször is érinti a perről írt munkájában.³⁸

Miként a tiszaszlári vérvád vegyes megítélése látványosan felszínre hozza az Eötvös személyiségével, közéleti szerepvállalásával, erkölcsösségével kapcsolatos korabeli kételyeket, úgy a perről írott könyve is kiemelt pozíciót foglal el a vele kapcsolatos diskurzusban. Míg a vádbarát, antiszemita oldal szemében az 1904-ben megjelent

³³ Bár a Budapesti Hírlap szerint 1884-ben a budai várszínház téli programjában szerepelt a címe (Budapesti Hírlap, 1884. okt. 17., 8.), a darab első magyar fordítása csak 1912-ben készült el Hevesi Sándor révén, így korábban nemigen lehetett ismert a nagyközönség számára. Legfeljebb egy nagyon szűk, a francia nyelvet ismerő értelmiségi közeg találkozhatott vele.

³⁴ Vö. „Viceispány, perceptor, főnotárius, / Főbíró, vicebíró, comissarius, / Hát az a sok menkű esküdt és prókátorok! [...] Szénával, abrakkal, a sok robottal / Ha nem szolgálsz, ütök-verik hátod a bottal. / Hát az a sok menkű forspont és nagy porció!” (222./III.); „Indzellér, már mit mér, ringy-rongy felcserrel, / Az ügyész, prókátor a dib-dávverrel, / Jaj, már ezek hányszor voltak a Luciferrel!” (*A parasztember dalja*) = *Régi magyar költők tára: XVIII. század: Közköltészet 3: A társadalmi élet költészete: 3/A Történelem és társadalom*, s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, KÜLLÖS Imola, Bp., Universitas – EditioPrinceps, 2013, 306–307.

³⁵ Nem jelentéktelen tényező, hogy a regényben Macskaházy épp egy zsidó üvegest von be az alispánné által kitervelt konspirációba.

³⁶ Maszlaczky ügyvéd (*Kárpáthy Zoltán*, 1954); Pereviczky ügyvéd (*Különös házasság*, 1900).

³⁷ EÖTVÖS, *A nagy per*, i. m., I, 351. (kiemelés tőlem)

³⁸ A dörzsölt, számító prókátor negatív toposza mellett fontos megemlíteni, hogy az értelmiségi diskurzusban már a reformkortól – kifejezetten a büntetőjogi munka kontextusában – jelen volt az ügyvédségnek és a joggyakorlatnak egy pozitív, értéktelített reprezentációja, többek között Kölcsey Ferenc (fiktív törvényszéki beszédek, *A vadászlak* [1837]) és Deák Ferenc munkáiban, mely írások bizonyos értelemben a modern védőügyvédi szakma kodifikálásának előmozdítói is voltak. Eötvös Károlynak a modern ügyvédi hivatással kapcsolatos elgondolásaira, munkaetikájára – miként ezt nemcsak *A nagy per* több passzusa, hanem számos más írása is mutatja – minden bizonnyal Deák Ferenc ügyvédi munkálkodása gyakorolt nagy hatást. (Ez utóbbi fontos megjegyzésért S. Laczkó Andrásnak mondok köszönetet.)

háromkötetes *A nagy per* (s vele együtt Krúdy idézett regénye) a tiszaezlári események *szándékolt meghamisításának* grandiózus kísérleteként tűnik föl,³⁹ addig a vádat elítélő, „mértékadó” irányzat narratívája is alapvetően Eötvös művére épül.⁴⁰ Emellett pedig az Eötvös Károlyról szóló recepciónak is kiemelt fontosságú darabja: nemcsak mint az egykori bűnper történeti forrása, hanem mint *irodalmi teljesítmény* is. Eötvös Károly szegényes irodalomtörténeti recepciójából kiindulva kijelenthető, hogy a legszűkebb „Eötvös-kánont” (ha létezik ilyen) két mű alkotja: összegyűjtött munkáinak első darabja, az *Utazás a Balaton körül* (1900), mellyel a legnagyobb sikert érte el, valamint *A nagy per*.⁴¹ Hermann Ottótól és Kiss Arnoldtól kezdve Herczegh Matildon át, Lukácsy Sándoron, Nagy Miklóson, Gergely Gergelyen és Hegedüs Gézán keresztül egészen Gergely Andrásig és Sükösd Miklósig⁴² vezet az a vonulat, amely *A nagy pert* Eötvös kiemelkedő jelentőségű munkájaként értékeli, a balatoni utazás mellett természetesen.⁴³ A tiszaezlári per egyúttal Eötvös Károly írói népszerűségének (és az utókor általi megbecsülésének) forrása is. Révay Mór 1920-ban

³⁹ „A tiszaezlári pert a mai nemzedék teljesen egyoldalú, ferde, hamis világításban ismeri. Évtizedek óta úgy él a köztudatban, mint egy középkorra emlékeztető boszorkányper, mint az ártatlanul üldözött zsidóság nagy mártíriuma, s az antiszemita gyűlölködés gonosz találmánya. Mindezt a zsidóság vitte így be a köztudatba, sajtója révén, és főleg Eötvös Károly segítségével, aki a per történetét húsz évvel annak befejezése után ismert háromkötetes munkájában megírta. Eötvös, akiről egyébként is köztudomású, hogy írásműveiben közölt adatai teljesen megbízhatatlanok, ebben a könyvében különösen sok valótlan, költött adatot hordott össze és lépten-nyomon a legkirívóbb ellentmondásokba került, amelyekről még írásművészetének gazdag eszközeivel sem tudja elterelni az olvasó figyelmét. [...] Ezek után az elhalt emléke iránti kegyelet parancsolóan írja elő, hogy Bary József emlékiratait hozzátartozói nyilvánosságra hozzák, de az igazságnak és a történelmi tisztánlátásnak követelménye, hogy legyen vége már egyszer az évtizedek óta folyó vakmerő történethamisításnak és az Eötvös-Krudy-féle [!] meseköltészet továbbterjedésének.” BARY, *i. m.*, 2–3.

⁴⁰ BLUTMAN, *i. m.*, 77, 90–97.

⁴¹ A kétkötetes *Utazás a Balaton körül* 1900 és 1929 között összesen nyolc újranyomást ért meg, s Eötvös legtöbb kötetével szemben több modern népszerűsítő kiadása is van (1957, 1982, 2007). *A nagy per* 1902 és 1929 között hatszor jelent meg, s ugyancsak létezik igényes népszerűsítő kiadása (1968-ból). Vö. TÓTH, *i. m.*, 41–56.

⁴² A korábban idézettekén túl lásd Kiss Arnold, *A nagy per: Eötvös Károly munkája a tiszaezlári perről* [1904] = *Eötvös Károly, i. m.*, 65–70; NAGY Miklós, *A „népnemzeti próza”* [1971] = *Uo.*, 133–135; HEGEDÜS Géza, *A magyar irodalom arcképcsarnoka*, Bp., Trezor, 1993, I, 306–309; GERGELY András, *Eötvös Károly életműve = Eötvös Károly, a védőügyvéd*, szerk. ANTALÓCZY Péter, Bp., KRE ÁJK, 2013, 15–20; SÜKÖSD Miklós, *A szó technológizálása és az emlékezet birodalma: A helyi szóbeli hagyománytól a nyomtatott nemzeti emlékezetig*, Médiakutató, 2020/3, 23–43. *A nagy pernek* az életműben betöltött jelentőségét az is mutatja, hogy Várkonyi Nándor, aki láthatóan nem volt nagy véleménnyel Eötvösről (csupán egy rövid bekezdést szentel neki irodalomtörténetében), az *Utazás a Balaton körül* mellett kizárólag ezt az alkotást említi: „Néha úgy hat [ti. Eötvös], mint egy primitív Mikszáth. Furcsa gondolatokra ad alkalmat a tiszaezlári perről írt bűnügyi regénye, amelyben megrágalmazta a magyar igazságszolgáltatást.” VÁRKONYI Nándor, *Eötvös Károly* [1942] = *Eötvös Károly, i. m.*, 130.

⁴³ Sükösd Miklós megfogalmazása jól jellemzi az Eötvös-recepció e vonulatát: „*A nagy per* Eötvös legfontosabb, az *Utazás a Balaton körül* pedig legnépszerűbb, [...] máig olvasott műve.” SÜKÖSD, *i. m.*, 25. (kiemelés tőlem)

ekképp fogalmaz: „Eötvös Károly közönsége nagyobb volt más magyar író közönségénél, annál a rendes közönségnél, amely minden jó magyar könyvet megvesz. Az Eötvös esetében szaporodott ez a közönség azokkal, akik őt speciálisan magyarságáért karolták fel, továbbá a reformátusokkal, akik büszkék voltak rá és a zsidókkal, akik hálájukat akarták vele szemben kifejezésre juttatni.”⁴⁴

A pert jogtörténeti szempontból vizsgáló Blutman László pedig egyenesen amellett érvel, hogy Eötvös mai ismertsége és olvasottsága kifejezetten a tiszzaeszlári pernek köszönhető, nem politikusi-közéleti munkálkodásának vagy épp kimagasló irodalmi teljesítményének:

Mai ismertségét *elsősorban* a tiszzaeszlári perben játszott szerepe és az arról írt könyve biztosította. A kortársai között több hasonló, befolyásos közéleti ember volt, akik fényes elmével, nagyszerű szónoki képességgel rendelkeztek. [...] Könyveket írtak, újságcikkek sora jelent meg a nevük alatt: a közélet középpontjában voltak. Nevük mégis kiesett a mindennapi emlékezetből. Szilágyi Dezső, Kerkapoly Károly, Pauler Tivadar neve ma már csak történelmi munkák, szakkönyvek lapjain bukkan fel, és még a művelt közönség számára is többé-kevésbé ismeretlenek. Eötvöst ettől *megmentette* a tiszzaeszlári per, és annak utóélete.⁴⁵

A továbbiakban azt fogom megvizsgálni, hogy e sok szempontból kiemelt jelentőségű munka miképp láttatja szerzőjének a tiszzaeszlári perben betöltött szerepét, s mennyiben rajzolja ki az oeuvre jellegadó (esztétikai és ideológiai) motívumait, problémáit.

2. *Erkölcsei siker és/vagy anyagi haszon?: A nagy per... (1904) reflexióiról*

Talán nem érdektelen elmondani, hogy a szóban forgó mű, *A nagy per* – úgy stílusában, retorikájában, mint formai-szerkezeti szempontból – az író leginkább kidolgozott könyvei közé tartozik. Bár Révay Mórtól tudjuk, hogy az előzetes kiadói megállapodástól eltérően Eötvös csakis folytatásokban volt képes megírni a per történetét, nem pedig egy az egyben, eredendően *könyvként*,⁴⁶ a könyv precíz, átgondolt szerkezetének mégis leginkább az lehet az oka, hogy *A nagy per* Eötvös azon kevés munkái közé tartozik, amelyek nem korábban publikált szövegek és újabban született írások laza összedolgozásából, tematikus összefűzéséből születtek, hanem valóban a századforduló idején, a kötetmegjelenést megelőző rövid periódusban, folytatólagosan íródtak. Ám az utóbbi típusba tartozó *Utazás a Balaton körül* és a *Gróf Károlyi Gábor följegyzései* című munkákkal szemben *A nagy per* nem befejezetlen: kerek egész, van eleje-közepe-vége, szövegegyeségei szervesen és következetesen illeszkednek

⁴⁴ RÉVAY Mór János, *Eötvös Károly* [1920] = *Eötvös Károly, i. m.*, 105.

⁴⁵ BLUTMAN, *i. m.*, 70. (kiemelés tőlem) Hasonlóképp érvel TARJÁNYI, *i. m.*, 200.

⁴⁶ RÉVAY Mór János, *Eötvös Károly* [1920] = *Eötvös Károly, i. m.*, 104. A nagy per 1902 márciusa és 1903 januárja között jelent meg az Egyetértés hasábjain. Lásd TÓTH, *i. m.*, 114.

egymáshoz; stiláris, műfaji és hangulati ingadozás kevéssé jellemzi; felépítése és retorikája kifejezetten átgondolt, kompozíciója arányos. Egyszóval: az író talán leginkább „könyvszerű” munkája, melynek műfaja – Eötvös zömmel kispikari formákból gyúrt memoárkötetivel szemben – a tényregény/dokumentumregény⁴⁷ fogalmával ragadható meg. Tézisem szerint e történeti forrásértékén túl *irodalmi* szempontból is izgalmas munka nem csupán azt mutatja meg, hogy húsz év távlatából Eötvös hogyan viszonyult a perhez, illetve miképp igyekezett annak „hiteles történetét” saját nézőpontjából elbeszélni, retorikájában pedig érvényre juttatni. *A nagy per* narrációs technikájának és retorikájának elemzése rávilágíthat a mű *intenciója* („Művem célja kettős. Földeríteni az igazságot: ez az egyik. Elismerésre juttatni: ez a másik.”)⁴⁸ és a szöveget működtető *írói módszer* közötti inkonzisztenciára, valamint – talán éppen a könyv jólformált, tökéletesített jellege miatt – érzékletesen egyetlen képben láttatja Eötvös Károlyt mint alkotót és közéleti ember világgépi töréseit, ellentmondásait is.

Miként a könyv imént idézett, tömör narrátori megfogalmazása is mutatja, *A nagy pernek* elsősorban a tisztaeszlári vád és az azt követő bűnper hiteles elbeszélése, továbbá a processzus során született felmentő ítélet igazolása, ezzel együtt pedig a vádpártiak érveinek érvénytelenítése volt a célja. Ebből következik, hogy a mű – bár tartalmaz egy viszonylag részletes önéletrajzi betétet, illetve Eötvös ügyvédi munkáját egyéni nézőpontból bemutató-elemző részeket⁴⁹ – nem kifejezetten arra szolgál, hogy szerzőjének „tisztára mossa” a nevét. A vele kapcsolatban megfogalmazott vádakra a könyvben – jóllehet Ónody Géza, Verhovay Gyula és az említett Ágoston János vonatkozó írásai ekkor, 1902–1904-ben már rég megjelentek – szinte egyáltalán nem reagál.⁵⁰ Az antiszemita oldálnak az esettel és a perrel kapcsolatos (a sajtó, a „felzigatott közvélemény” által jelentősen gerjesztett) vélekedéseit csak általánosságban kommentálja-cáfolja, illetve a személyével kapcsolatban felmerült vádakot is egy általános „gyűlöletáradatként” láttatja.⁵¹ Egy vonatkozásban viszont visszatérően magyarázkodni kényszerül: ez pedig nem más, mint az anyagiak kérdése. A védelem elvállalásának momentumát rögzítő fejezetben írja:

⁴⁷ Margócsy István is dokumentumregényként hivatkozik rá a tisztaeszlári per irodalmi reprezentációját tárgyaló tanulmányában: MARGÓCSY István, *A tisztaeszlári per a magyar irodalomban* = M. I., „...A férfikor nyarában...”: *Tanulmányok a XIX. és XX. századi magyar irodalomról*, Pozsony, Kalligram, 2013, 331–342, 334.

⁴⁸ EÖTVÖS, *A nagy per*, i. m., I, 13.

⁴⁹ *Uo.*, 367–382; EÖTVÖS, *A nagy per*, i. m., II, 150–186, 324–332.

⁵⁰ Verhovay Gyulát például összesen egyszer említi, ekkor egy hosszabb bekezdésben rövid összefoglalást ad hírlapírói ténykedéséről és antiszemizmusról, de a kettőjük közti konfliktusokat, Verhovay konkrét vélelmét, vádjait, kinyilatkoztatásait nem értékeli. Lásd EÖTVÖS, *A nagy per*, i. m., I, 274–275.

⁵¹ Vö. „Igen jól láttam előre mindent. Minden jelentékeny férfúval együtt egy időben születik meg annak egy csomó ellensége. S együtt nő fel vele, s el nem hagyja őt soha. Én is valaki voltam már az országos és irodalmi közéletben, körülöttem is hemzsegték már a nyílt vagy titkos ellenségek: minő élvezet lesz ezeknek a közgyűlölködés egy részét ellenem irányozni. De hát mindez egy percnyi aggodalmat se okozott nekem. A küzdő pálya nem rózsás pihenő, s tudtam, hogy a küzdelem elé kell menni.” *Uo.*, 381.

A kérdés nem volt könnyű. A munkabér, az ügyvédi tiszteletdíj mértéke nem jöhetett számításba. Nem is jött. A nagyközönség felfogása s korunk gondolkozása nagyon fontosnak tartja az anyagi érdeket. Az embereknek s még az országos közférfiaknak elhatározásában s cselekvésében is, ha mikor azt szemléli, arra gondol első sorban: mi haszna van az illetőnek az elhatározásból és cselekvésből? A tömeg hite szerint a zsidóság kezében van sok ország területén a világ pénze. S a ki oly helyzetben, a minőt a nagy per teremtett, megvédi a zsidóságot, az bizonyára százezres, vagy talán milliós munkabérhez is könnyen juthat. Ilyen a közvélekedés, kivált izgatott időkben. [...] E munka folyamán teljes részletességgel közlöm e díjak történetét. Ez is egy vonás lesz korunk jellemében. Egyelőre itt csak azt jegyzem meg, hogy a mikor a védelem átvétele fölött tárgyaltam: egyetlen szó se esett a munka díjazásáról senkivel.⁵²

Eötvös tehát – a nemzetközi zsidósággal kapcsolatos antiszemita összeesküvés-elméletek helytelenítése mellett – egyfelől kilátásba helyezi, hogy részletesen ismerteti a per és a védelem anyagi vonatkozásait (amit a könyv végén meg is tesz). Másfelől ugyanakkor saját magát (mint a per szereplőjét) elszánt, önzetlen, a vele farkasszemet néző dilemmákat kizárólag elvi-etikai síkon mérlegelő közéleti emberként láttatja, aki az anyagi érdekeltséget nem is veszi számításba. Ezen túlmenően pedig – mind a később közlésre kerülő díjak *mértékét*, mind az előlegezett munkadíj *elutasításának* tényét – jelentésszerű történeti momentumként jelenti be, azt sejtetve, mintha e viszonyokat már elsodorta volna a modernizációval járó értékromlás. Nem sokkal később ez az attitűd, a díjelőleg kötelességtudó elutasítása nyer újból megerősítést a védőtársakkal (Horánszky Nándorral és Funták Sándorral) történt egyeztetést rögzítő fejezetben. Eötvös a következőképp foglalja össze Horánszky és saját maga álláspontját, amely szerint – szemben Funták felfogásával – előzetes díjkötvény (rögzített munkabér és ügyvédi tiszteletdíj) követelése nem lett volna szerencsés: „Az ügy szerintünk nem közönséges ügyvédi feladat s ilyenek az ügyvédi tiszteletdíj kérdésében se tekinthetjük. Súlyos politikai okok szólnak a mellett, hogy a védelemre vállalkozunk, ha tehát egyéni helyzetünk a vállalkozást megengedi: tisztünket még akkor is teljesítenünk kell, ha a nagy per egészen igénybe veszi is időnket és munkánkat s ha mindent saját költségünkön kell is végeznünk. Tehetjük azt, hogy a védői tisztet nem fogadjuk el: erre is lehet elég okunk. De hogy elfogadjuk-e vagy se: e kérdésnél a tiszteletdíjra gondolni se szabad.”⁵³

Majd Funták jobb belátásra térése után a biztonság kedvéért még megjegyzi: „nekem különben se szokásom ügyvédi díjkötvényt elfogadni”, valamint: „Soha többé a díjazás kérdése köztünk föl nem merült megbízóinkkal szemben se volt róla szó soha.

⁵² Eötvös, *A nagy per, i. m.*, I, 373.

⁵³ *Uo.*, 385–386.

Nem hivalkodás vezeti tollamat, a mikor ezeket közlöm. A kornak s az embereknek jelleméhez tartozik ez is s kötelesség hű képet rajzolni mindenről.” Végül pedig a következő – a későbbiek fényében, Eötvös vonatkozásában kissé meglepőnek tűnő – megjegyzéssel zárja a gondolatsort: „Egyébiránt *szerény*, de *tisztes* díjazásban mégis volt részünk.”⁵⁴

Tudniillik, a könyv végén ugyancsak közli Eötvös a per költségeit és az ügyvédek díjazását (ahogy ő tudta, illetve ahogy ő emlékezett mindezekre),⁵⁵ ahol is kiderül, hogy Eötvösnek először 10.000 forint tiszteletdíjat ajánlott fel az izraeliták központi irodája, de keveselven az összeget („kis összegnek tartottam”), ő azt nem fogadta el, ellenben amikor az iroda 20.000 forintot ajánlott neki, azt már elfogadta. Emellett – a védelem különböző költségeinek tételes listáján túl – azt is megtudhatjuk, hogy az iroda összesen 33.000 forintot bocsátott Eötvös rendelkezésére a per idején a védelem minden felmerülő költségének fedezése céljából, s bár időközben sok nem várt kiadás fölmerült, Eötvösnek sikerült ennek nagyjából a felét (kb. 16–17.000 forintot) megtakarítania. A fejezetet záró szentencia az előbbiekkal némileg ellentmondásban a védőügyvéd nagyvonalúságát igyekszik hangsúlyozni: „Ez képezte tehát, ama húszezer forinttal együtt, ügyvédi tiszteletdíjamat. Nagy-e az összeg vagy kicsiny, s a sajátságos viszonyok közt tényleg nem került-e nekem nagyobb anyagi áldozatba: mindez már a nagy perre nem tartozik. Teljes bizonyossággal tudom, hogy akkor a hazai zsidóság százezer forintot sőt többet is szívesen adományozott volna, ha eszembe jut azt kívánni vagy ahhoz ragaszkodni.”⁵⁶

Az már bajosan megítélhető, hogy a magyarországi zsidóság vajon mekkora összeget lett volna képes kifizetni az idő tájt tiszteletdíj gyanánt, az azonban bizton állítható, hogy Eötvös nem éppen „szerény” összeghez jutott a per végeztével. Mint Blutman László remek, érzékletes összehasonlításából tudható, a per időszakában egy kocsis éves fizetése 180 forint volt a megyeházán, egy vidéki törvényszéki elnök évente 2400 forintot keresett, illetve „az 1882. évi költségvetés alapján (1882:IV. t. cz.) a királyi Kúria egész évi dologi kiadásainak kerete 18 740 f[o]r[in]t volt (az épületek fenntartásától a hivatalos utazásokon át az irodai költségekig)” – mindez pedig jól érzékelteti az Eötvös által összességében megtakarított nagyjából 36–37.000 forint értékét.⁵⁷

Eötvös díjazásának és anyagi érdekeltségének speciális szituációja – az első tiszteletdíj keveslése, illetve saját nagyvonalúságának hangsúlyozása – azért tűnhet problematikusnak, mivel feszültségben áll a könyvnek azon erőteljes sugalmaival, amelyek

⁵⁴ Uo., 386–387.

⁵⁵ A védelem költségeiről remek áttekintést nyújt: BLUTMAN, *i. m.*, 183–187.

⁵⁶ EÖTVÖS, *A nagy per*, *i. m.*, II, 344.

⁵⁷ Egy másik, Eötvös szempontjából nem érdektelen párhuzamot is érzékeltetve: egy magyar országgyűlési képviselő éves juttatása 1880-as években hozzávetőlegesen 2400 forint (nagyjából 1800 forint éves honorarium és 800 forint „lakpénz”) körül mozgott. Lásd CIEGER András, *Országgyűlési viták a képviselői illetményekről és hiányzásokról a dualizmus korában*, *Múltunk* 2016/4, 140–177, 150.

a védelem munkáját önzetlen áldozatvállalásként, *erkölcsi kötelességként*, hovatovább *hazafias cselekedetként* igyekeznek keretezni. Effajta ellentmondások nem csak az ügyvédi tiszteletdíj kapcsán terhelik *A nagy per* retorikáját. Eötvös elbeszélője számos kérdésben *vándorló* nézőpontot képvisel, s időnként az egyes fejezetekben, epizódokban kifejtett hangzatos nézetek ellentétben állnak a terjedelmes könyv más lapjain elmondottakkal.⁵⁸ Néhány jelentősebb, a műben sokszor visszatérő témacsoportot említve: (1) Eötvös elbeszélője az általa igazolhatatlannak és erkölcsileg elítélendőnek tartott vérvádat alapvetően babonás *egyének*, megátalkodott rosszakarók (Bary József aljegyző, Vay György csendbiztos, a tiszzaeszlári „titkos tanács” stb.) munkálkodása-ként láttatja, nem kollektív társadalmi kérdésként, rendszerszintű antiszemitizmus-ként – ugyanakkor időről időre a „felizgatott közvéleményt”, a „vallási háborúban” tobzódó nyilvánosságot, a sajtót okolja a per egynémely eseményének, fordulatának bekövetkezéséért.⁵⁹ (2) Mint védőügyvéd az orvostudomány egzaktságát, precíz módszertanát felhasználva veszi fel a harcot a vérvádhívókkal – szakvéleményeket kér, maga is tanulmányoz orvosi szakmunkákat –, ám más helyütt kifejezetten bírálja az úgynevezett „szakértők” bevonását a bírósági munkába, még hozzá a „józan ész” és az „igazság felderítése” jegyében,⁶⁰ mi több, egy alkalommal mindenfajta benső kétség nélkül mond ellent Miháلكovics Géza tudós orvos megállapításának a csonkafüzesi holttest csontjaival kapcsolatban, saját meglátásaira hivatkozva.⁶¹ (3) Hasonlóan ingadozó Eötvös narrátora az igazság megismerése-megismerhetősége és a jogalkotás, törvénykezés kapcsolatának vonatkozásában. Noha mint gyakorló jogász kétségbe vonja a teljes igazság részletes felderítésének lehetőségét (nem ritkán bírálja is a törvénykezést), a védelem koncepciójának kialakításában s könyve retorikájában saját „erős meggyőződését” teszi meg egyetlen elfogadható és alátámasztható igazságnak.⁶²

Ez utóbbi példák jól megvilágítják azt a Margócsy István által leírt inkonzisztenciát, amely Eötvös aprólékos, részletező, egyes eseményeket felnagyító – a magyar prózaepika anekdotikus hagyományából levezethető⁶³ – *alkotói módszere* és a könyv révén érvényre juttatni kívánt *erkölcsi igazság* kizárólagossága között érzékelhető. Egyik

⁵⁸ E helyütt nem az Eötvös által előadott események, tényként tált információk esetleges valótlanására, csúsztatásaira, torzításaira gondolok, hanem a szöveg érvelésmódjának és ideológiájának vakfoltjaira. Előbbiekhez lásd BLUTMAN, *i. m.*, 70–77.

⁵⁹ Vö. EÖTVÖS, *A nagy per*, *i. m.*, I, 7–8, 65–66, 78–81, 116–117, 128, 141, 150, 158, 222, 239, 265, 275, 359, 380, 388–389. Egy másik párhuzam: mint ismeretes, Eötvös Solymosi Eszter halálának egyetlen logikus magyarázataként az öngyilkosságot veti föl (Uő., *A nagy per*, *i. m.*, II, 269–286.), érzékletesen mutatva be a cselédlány szomorúságára, életuntságára, elkeseredettségére okot adó tényezőket (pénztelenség, kényszerű munka rossz életkörülmények, durva bánásmód, bántalmazás stb.). Ugyanakkor nem merül föl benne *általánosságban* a cseléd tartás, az úr–szolga viszony mint társadalmi jelenség fölülvizsgálata, bírálata.

⁶⁰ Vö. *Uo.*, II, 24–25, 152–153, 165–166, 181–182, 189, 225–226.

⁶¹ Vö. *Uo.*, 209–214.

⁶² Vö. *Uo.*, I, 344, 374, 420; *Uo.*, II, 156–157, 175–176, 220.

⁶³ Eötvös vonatkozásában lásd FEHÉR Erzsébet, *A hagyományozás elbeszélőformái = Eötvös Károly, i. m.*, 181–198; TARJÁNYI Eszter, *A tiszzaeszlári per ügyvédjének esete az irodalommal = Uo.*, 199–205.

oldalón az „igazságnak erőteljes, monologikus keresése és képviselése, a felvilágosító attitűd erkölcsileg magasrendű bejelentése” szemben „az elbeszélő technika felaprózó és ornamentális” jellegével. Margócsy szerint az anekdotikus prózahagyomány „nem alkalmas arra, amire a nagy igazságkereső szándék felhasználta volna: a struktúrák áttekintésére és nagy összefüggések leleplezésére: [...] mi működtette ama rendszert, mely a nagy perben megnyilvánult; hogyan szerveződött intézményessé egy megyei szintű túlkapás.”⁶⁴

E belátás, az *ideológiai tartalom* (nemzeti liberalizmus) és a *művészi forma* (anekdotikus elbeszélésmód) összeférhetetlensége – melyet egyébként Mikszáthnak és Krúdy Gyulának a per kapcsán született írásaira is érvényesnek tart Margócsy – látványosan ellenében hat *A nagy per* argumentációjának. Különösképp szembevetendő az a feszültség, amely az önzetlen áldozatvállalásként (majd pedig erkölcsi sikerként) reprezentált védőügyvédi szerepvállalás és a jogász szakma társadalmi megbecsültsége között létesül. A „munkabér nem számít” hangzatos elvén túl Eötvös így jellemzi az ügyvédi hivatást:

A védő szeretettel járul a bűnöshöz. Kikérdezi, meghallgatja türelemmel inti, oktatja, vigasztalja, óvja a kétségbeeséstől, felismeri mentségeit s kikeres mindent, a mi enyhíthet sorsán s nyugalomra bírja az összetört lelket. A mi az orvos a kínlódó betegnek, a mi a gyóntató atya a haldoklónak: az a védő a bűnösnek, a kit a vád súlyos terhe nyom s a kit a védőn kívül mindenki elhagyott immár. [...] A védőnek van tudása is, kötelességérzete is, van bátorsága is. Szembeszáll a közvádolóval, kárvallottak bosszúérzetével, a törvényszék tévedéseivel, a szakértők furfangosságával s a bírák elfogultságával. Föltárja a mentséget, ha van s föl az enyhítő körülményeket, ha fennforognak. S az elítélt végighallgatja, megnyugszik a bíraskodásban, meghajlik az Ítélet igazsága előtt. Mert hiszen nem volt elhagyatva, neki is volt szószólója.⁶⁵

Az ügyvéd tehát szeretettel, megbecsüléssel viseltetik a bűnös iránt is, kegyes szamaritánusként enyhíti a fájdalmát, oltalmazza, gyógyítja, hitet ad neki – mindezt pedig *kötelességből* teszi. Emellett a perben való részvétel, a védelem elvállalása nem csupán valláserkölcsei és szakmaetikai szempontból kötelesség: *hazafiúi* cselekedet is, a közösségért vállalt áldozat. Nem véletlenül köszöni meg Eötvös a nyíregyházi bíróság elnökének munkáját a felmentő ítélet után: „a bíróság pártatlansága s Magyarország igazságszolgáltatásának becsülete az, amit a kihirdetett ítélet megmentett”.⁶⁶ E beállításhoz viszont nehezen illeszkednek azok a zsörtölődések, amelyeket az ügyvédi hivatás hazai

⁶⁴ MARGÓCSY, *i. m.*, 338–339.

⁶⁵ EÖTVÖS, *A nagy per*, *i. m.*, I, 347–348. (kiemelés tőlem)

⁶⁶ *Uo.*, II, 334. (kiemelés tőlem)

helyzetéről és megítéléséről olvashatunk *A nagy perben*. Eötvös a modern értelemben vett védőügyvédi szakma problémáit abból eredezteti, hogy az emberek az ügyvédi munkát kevésbé tudják értékelni. Mivel a védőügyvéd – munkája jellegéből adódóan – egy optimális forgatókönyv (egy sikerre vitt pereskedés) esetén is inkább egy korábbi állapotot állít vissza, mintsem új, jövedelmező szituációt teremtené, s mindennek eredménye nem is feltétlenül látványos, ráadásul az érintetteknek nehezebbre esik a belefektetett munka pénzügyi honorálása:

Az ügyvédi pálya a tudománynak, a kormányzatnak s a magasabb műveltségnek pályája. De az ügyvéd sohase alkot, mint a tudós, a művész, a feltaláló, a törvényhozó s a kormányzó. Az ügyvéd mindig csak tataroz, javít, helyreigazít, egyenget, kiegyenlít s a szakadásokat, töréseket, viszályokat, villongásokat törekszik rendbehozni. Ha sikerült: abban a felek főleg a maguk érdemeit s a bíróság érdemeit látják. Ha nem sikerül: a kudarcért és veszteségért a felek is, a bíróságok is főleg az ügyvédet okolják. *Végül mindig díjazni kell az ügyvédi munkát s rendesen a munka befejeztével. A munka értékét, ha már az be van végezve s a múltra tartozik, alig tudják az emberek eléggé megbecsülni. A sikertelen munkát díjazni éppen nehéz. S az emberek ítélő-tehetsége jól meg tudja mérni, mi hasznot látott az ügyvéd munkájából, de azt már kevésbé tudja megmérni, hogy az ügyvéd munkája minő bajt, minő zavarokat s mekkora kárt hárított el. Az ügyvédi munka feladata s természete pedig inkább az, hogy a feleket bajtól óvja, semmint, hogy azoknak hasznot hajtson.*⁶⁷

Az ügyvédi tiszteletdíj hosszasan ecsetelt problémája nem csupán a „munkabér nem számít” nagyvonalúan kijelentett elvét teszi zárójelbe, hanem remekül megmutatja Eötvösnek a modernizáció jelenségeihez fűződő ambivalens viszonyát is, hiszen *A nagy perben* a munkabérről kifejtett nézetek⁶⁸ tökéletes ellentétben állnak azzal az elkeseredett kapitalizmus-kritikával is, amely például az *Utazás a Balaton körül* utolsó fejezetében olvasható.⁶⁹ Az effajta elmélkedések, mint Eötvös több értelmezője is rámutatott,⁷⁰ legtöbbször a nemesi rétegek, a táblabíró világ pozitív önképének lelkes kinyilvánításába és a rendi Magyarország nosztalgiájába csapnak át írásaiban.⁷¹ (Eöt-

⁶⁷ *Uo.*, I, 351–352. (kiemelés tőlem)

⁶⁸ „S a munka díjazásának kérdése a közvélekedésben még mindig nem tiszta eléggé. Európában legalább még mindig vannak nagy társadalmi rétegek, melyek a rég múlt századok felfogásától menekülni nem tudnak. A nagy urak tisztességét hajdan épen nem csorbította, ha rablásból uraskodtak, de végkép megölte volna, ha bérért végeznek mindennapi munkát. Bérért dolgozni csak szolgának és ínségesnek való állapot. Ebből a felfogásból még ma is sok lappang az emberek elméjében.” *Uo.*, 352.

⁶⁹ Lásd EÖTVÖS Károly, *Utazás a Balaton körül*, Bp., Révai, 1929, II, 293–296.

⁷⁰ Vö. NÉMETH G. Béla, *Egy vidékies „aetasaurea” múzeumának őre: Eötvös Károly = Eötvös Károly, i. m.*, 140–146; MARGÓCSY István, *Eötvös Károly, avagy az uralom nosztalgiája*, Hévíz 2016/3, 261–267.

⁷¹ Például: „A régi ügyvéd hatalmas volt, nagy tekintéllyel, biztosított vagyoni jóléttel s nagy hatáskörrel. Volt ügyvédje az államnak és kincstárnak. Volt minden püspökségnek és uradalomnak. Volt a várme-

vös e munkáinak s anakronisztikus világfelfogásának példája szorosán összefügg azzal a sokkal tágabb, szerteágazó eszmetörténeti kontextussal, hogy a század utolsó harmadának nemzeti-liberális politikája mennyiben volt eszköztelen a modernitás gazdasági-kulturális-társadalmi kihívásaival szemben Magyarországon.)⁷² Eötvös, úgy tűnik – paradox módon épphogy őszintesége révén, véleményének, „szakma-etikájának” vállalása miatt – csapdahelyzetbe kerül, mert míg a fentiekben a modern értelemben vett ügyvédi hivatás⁷³ társadalmi elfogadása, emancipálása mellett emel szót (nem hallgatva el a javadalmazás elégtelen mivoltát), az első ízben felajánlott 10.000 forint elutasításával (majd a nagyobb összeg elfogadásával, illetve saját nagyvonalúsága hangoztatásával) voltaképp megerősíti a furfangos prókátor toposzával kapcsolatos negatív előítéleteket. S amíg a nagy perben a védelem ügyét az ügyvédi szakma és a modern igazságszolgáltatás képviselőiben viszi sikerre, művében (ahogy számos más munkájában, megnyilatkozásában is) a „régis ügyvéd” tekintélyét sírja vissza, a rendi előjogok rendszerén belül értelmezhető joggyakorlatot, a vármegye és a *fiskus* világát élteti. Egyszóval: a perben (s annak írásos emlékezetében) talpig modern ügyvédként jár el s láttatja magát, ám hagyományfelfogásában még a régi Magyarország kultúrájához tartozik.

Előzetes összefoglalásként elmondható tehát, hogy bár Eötvös mindent elkövet, hogy műve a tiszzaeszlári per hiteles elbeszélésén és a felmentő ítéletben testet öltő igazság érvényre juttatásán túl áldozathozatalként, hazafiúi kötelességként láttassa saját védőügyvédi ténykedését, *erkölcsi sikerként* tálalva a bűnper végkimenetelét – könyvében nem tudja elleplezni e szerep anyagi vonatkozásait. A *nagy per* szerzője semmiképp sincs híján az őszinteségnek, ám a mű erőteljes retorikája és esztétikai hatása csorbát szenved e „ráérős” kitárulkozás által. A „jó ügy” érdekében cselekvő Eötvös Károly szakmai/erkölcsi győzelme – irodalmi karrierjének felívelését is számításba véve⁷⁴ – igen komoly haszonnal járt.

---

gyének, a királyi városnak s minden törvényhatóságnak. Ezek rendesen kinevezett, vagy megválasztott s állandó évi fizetéssel ellátott ügyvédek voltak s rendesen egész életükre szólt az ügyvédi megbízás. [...] De a jogrendszer is megváltozott vagy hatvan év óta. A hajdan mezei ügyvédnek nevezett mívelt osztály ma legalább háromezer ügyvédből áll. Ide nem értve a megyei, városi, vállalati, takarékpénztári és bank-ügyvédeket. De amely arányban növekedett az ügyvédek száma, oly arányban csökkent az ügyvédek tekintélye. Az élet harca tolongásra kényszeríté a sokaságot. A tolongás összeütközésekkel, súrlódásokkal jár. A súrlódás legelőször a tekintély zománcát koptatja le.” EÖTVÖS, *A nagy per*, i. m., I, 353–355. A fentiekkel összecsengő viszonyokat láttat az ügyvédi hivatás 1870-es évekbeli átalakulásáról Mikszáth Kálmán első Katánghy-regényének (1896) *Ne hagyd magad Ypsilon* című fejezete is.

⁷² Vö. GYURGYÁK, *i. m.*, 90–134; TAKÁTS József, *Modern magyar politikai eszmetörténet*, Bp., Osiris, 2007, 78–80.

⁷³ Az ügyvédi hivatás (Eötvös által is ecsetelt) modernizációjában az 1852-es első ügyvédi rendtartás, valamint az 1874. XXXIV. törvényekben foglalt szabályozás volt a legjelentősebb fejlemény. Ez utóbbi, mint Zlinszky János írja, korszakos jelentőségű momentum, hiszen egy „több mint fél évezredes fejlődést zárt le”, kialakítva a polgári értelemben vett ügyvédi foglalkozás törvényi kereteit. Vö. ZLINSZKY János, *Az ügyvédség kialakulása Magyarországon = Eötvös Károly a védőügyvéd*, i. m., 110, 108–113.

⁷⁴ Azon túl, hogy a tiszzaeszlári per egyszerre szerzett elismerést Eötvösnek és tette népszerűtlenné, nem szabad elfelejtenünk (miként Révay Mór és Blutman László is hangsúlyozzák), hogy komoly szerepe volt

Összegzés

A fentiekben azt igyekeztem bemutatni, hogy mennyiben határozza meg a tizaeszlári per története Eötvös Károly arcképének megalkotását, életrajzának elbeszélhetőségét és irodalmi-közéleti működésének megítélését. A vizsgált szövegek összefüggéseiből jól látható, hogy a per története központi jelentőségű az Eötvös-recepcióban, illetve hogy az Eötvös közéleti működését, védőügyvédi szerepvállalását méltató/bíráló szövegek, valamint az Eötvös Károlyt íróként bemutató arcképszerű írások – eltérő értékhangsúlyokkal és konklúziókkal, de – jelentős egyezéseket mutatnak, kapcsolódva a „dörzsölt” ügyvéd (negatív) irodalmi toposzának karakterjegyeihez. A kétarcú, ambivalens Eötvös „portrét” pedig a tizaeszlári perről írott munkája, *A nagy per* sem tisztázza vagy homályosítja el. A szerzői életműből kiemelkedő, grandiózus háromkötetes mű ugyanakkor érzékletesen mutatja be Eötvös hatásos érvelésmódjának vakfoltjait, a szerző más munkáiban is jelenlévő világképi töréseket, illetve az anekdotikus prózahagyomány és a monologikus igazságkeresés esztétikai feszültségét. Emellett a könyv megszületésének (és kereskedelmi sikerének) kontextusa árnyalja Eötvös anyagi függésének, érdekeltségeinek megítélését is.

Eötvös késői írókarrierjének felívelésében is. A Révai Kiadó számára a századfordulón igen nagy bevételt hozó Eötvös Károly Munkái sorozat, benne a legnagyobb érdeklődés övezte *A nagy perrel*, amely 1904 és 1909 öt kiadást ért meg, a szerzőnek is jelentős hasznot jelentett: „Eötvös Károly könyvárusi sikere is, a mi viszonyainkat tekintetbe véve, mondhatni, fenomenális volt. Munkáinak első sorozatában megjelent kötetei átlag 18-20.000 példányban keltek el” – írja Révay Mór, hozzátéve, hogy Eötvös könyveinél „a legmagasabb tiszteletdíj volt megállapítva, amelyet magyar író addig élvezett. A kötetenkénti fix 3000 koronás honoráriumon felül minden egyes eladott kötet után egy royalty járt neki, amely évenként 6-8-10.000 koronát tett ki.” Ugyanakkor azt is megtudjuk, hogy bár „Eötvös Károly nem azért indult el írónak, hogy ebből pénzkereseti forrást teremtsen magának, viszonyai mégis ugy alakultak, hogy élete utolsó éveiben könyveinek jövedelméből élt. Igazi magyarnak bizonyul Eötvös Károly abban is, hogy rosszul gazdálkodott. Valósággal eltűnt lába alól a föld, a birtok és a ház is. Ügyvédi irodáját elhanyagolta, nagy ügyei megszűntek, jövedelmei elmaradtak, ellenben költségei megmaradtak. Egyszer csak azon vette magát észre, hogy rá van utalva írói jövedelmeire. [...] Egy-két évvel halála előtt azzal a sürgős kéréssel fordult hozzám, hogy a megjelent 24 kötet után őt megillető járulékot váltsuk meg 32.000 koronával és mi akkor nyomatékos kivánságának, viszonyaira való tekintettel, kénytelenek voltunk engedni[.]” RÉVAY Mór János, *Eötvös Károly = Eötvös Károly, i. m.*, 105. Eötvös tehát egyebek mellett a nagy per *irodalomba fordítása* révén is – közvetve – jelentős haszonra tett szert, mi több, egy idő után megélhetésének jelentős részét írói keresete tette ki. Az erkölcsi kötelességgként/sikerként reprezentált per anyagi hasznosulása annak a Moldova Györgynek teszi korai előképévé Eötvös Károlyt, aki saját apologetikus Kádár János-életrajzát (2006) elvi elköteleződésből, az államszocialista rendszer iránti nosztalgiától áthatottan írta, „népi olvasókönyvként” ajánlva azt a közönségnek – ám rendkívül büszke rá, hogy e munkájával kereste a legtöbbet a rendszerváltás után, hovatovább családját Kádár „tartja el”. Lásd HORVÁTH Bence, *Kádár tartja el a családomat*, index.hu, 2012. 12. 03. https://index.hu/belfold/2012/12/03/kadar_tartja_el_a_csaladomat/ [Letöltés ideje: 2021. 04. 06.]

RADNAI DÁNIEL SZABOLCS
PhD-hallgató
PTE Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola
spacerock62@gmail.com

Moral Success and/or Financial Gain?

The Importance of the Tiszaeszlár Process in Károly Eötvös's Œuvre and his Reception

Abstract: This paper is about the importance of the Tiszaeszlár process (1882–83) in the different (political, public, and literary) discourses in connection with Károly Eötvös (1842–1916) and his works. The main thesis of my interpretation is that the Tiszaeszlár process is the most important component in the narrativization of Eötvös's image, which (as a *narrative abbreviation*) shows spectacularly the most ideological and aesthetic problems of Eötvös's writings and his legal, political and authoring career. My examination focuses on the ambivalent oppositions of *moral success/financial gain*, *popularity/unpopularity* and *artform/ideological content* which are crucially represented and problematized in the literary reception and in Eötvös's monumental book about the process (*A nagy per... [The big process...]*, 1904).

Keywords: Károly Eötvös, Tiszaeszlár, legal history, memoire, morality, gain, journalism

DOI: 10.37415/studia/2021/3-4/170-189.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

